

ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК

УДК 316.344.7:177.7

СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА НЕСХОЖОСТІ НА ІНШИХ В АСПЕКТІ ЛЮДИНОМІРНОСТІ

Станіслав Катаєв

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Розглянуто невідв'язну несхожість на інших у соціологічному дискурсі. Подано типологію чинників, що детермінують несхожість індивіда або групи в соціальному оточенні. Насамперед, виокремлено несхожість через обставини, що склалися для індивіда, через незвичні речі, які репрезентують людину, через невідповідність нормам, що поділяються певною спільнотою, через конфлікт ролевих очікувань, через межовий соціальний статус (маргінальність), через творчий нонконформізм особи та ін. Ставлення до несхожих на інших (якщо ця несхожість не має девіантного характеру) визначає тип спільноти за критерієм людиномірності. У нетолерантній спільноті несхожість зумовлює стигматизацію, ексклюзію, відчуження. Новий гуманізм людиномірності передбачає повагу, терпимість до людини або групи, що виявляє невідв'язну несхожість на інших.

Катаєв Станіслав. Соціальна проблема непохожести на других в аспекте человекомерности

Рассмотрена не deviantная непохожесть на других в социологическом дискурсе. Предоставлена типология детерминации непохожести индивида или группы в социальном окружении. В частности, выделены непохожесть из-за сложившихся для индивида обстоятельств, из-за представляющих человека необычных вещей, из-за несовпадения разделяемых определенным сообществом норм, из-за конфликта ролевых ожиданий, пограничного социального статуса (маргинальности), из-за творческого нонконформизма индивида и др. Отношение к непохожим на других (если эта непохожесть не имеет deviantного характера) определяет тип сообщества по критерию человекомерности. В нетолерантном сообществе непохожесть вызывает стигматизацию, эксклюзию, отчуждения. Новый гуманизм человекомерности предполагает уважение, терпимость к человеку или группе, которая проявляет не deviantную непохожесть на других.

Kataev Stanislav. Social problem of otherness within the aspect of human dimension

The article deals with the problem of non-deviant difference from others in the sociological discourse. The author provides the typology of determination of an individual or group otherness in a social setting. In particular, there are mentioned such types of being different as difference due to the circumstances, due to the unusual things representing a person, due to the lack of coincidence of some norms shared by a certain community, due to the conflict of role expectations, due to the marginal social status (marginality), due to the creative non-conformist attitude of the individual etc. Attitude to those who are different from others (if this otherness is of no deviant nature) determines the type of community by the criterion of human dimension. In non-tolerant community otherness causes stigma, exclusion, alienation. The new humanism of human dimension implies respect, tolerance of a person or group which demonstrates non-deviant difference from the others.

Ключові слова:

несхожість на інших, маргінальність, ексклюзія, спільнота, толерантність, людиномірність.

непохожесть на других, маргинальность, эксклюзия, сообщество, толерантность, человекомерность.

otherness, marginality, exclusion, community, tolerance, human dimension.

Несхожість на інших виникає як феномен за певних умов, коли звичний порядок речей порушується. Тобто несхожість на інших залежить від характеру звичних і загальноприйнятих у певному соціумі норм, стандартів поведінки, одягу, вчинків. Несхожість на інших детермінує соціальні проблеми двох типів. Однією з них є якості несхожості на інших. Іншою соціальною проблемою є ставлення до несхожих на інших, яке може бути толерантним і нетолерантним, або спотвореним. Прикладами спотворених відносин є насильство та агресія до дітей у школі, сім'ї, дворі; приниження осіб іншого, ніж більшість у певному соціумі, етнічного походження тощо. Прикладами несхожості особи щодо більшості соціуму є граничний соціальний статус (бомж), чорношкіра дитина в українській школі, «діти вулиці», дівчина «емо» і т. ін. Ставлення до несхожих на інших (якщо ця несхожість не має девіантного характеру)

визначає тип спільноти за критерієм людиномірності.

У сучасній науковій літературі несхожість на інших зазвичай вивчається в контексті явища маргінальності та ексклюзії. Одним із зарубіжних дослідників, який ініціював дослідження маргінальності, є класик соціологічної думки Р. Парк [8]. Знаним сучасним науковцем у цій галузі є П. Абрахамсон [1]. Проблематику маргінальності в сучасній Україні досліджують Р. Ануфрієва [2], Ю. Бродецька, В. Коробчанський, А. Лантух, С. Витрищак [5], М. Шульга [7] та ін. Явище ексклюзії вивчає О. Дікова-Фаворська [4] та ін.

Метою статті є визначення не deviantних типів несхожості на інших та проблематизація цього явища.

Соціальну та індивідуальну несхожість на інших можна класифікувати так:

– Через обставини, що склалися для індивіда. Цей тип несхожості на інших ситуативний. Він

мало залежить від властивостей особистості, а здебільшого зумовлюється зовнішніми причинами. Наприклад, новачок в організації;

– Через речі, які репрезентують людину. Наприклад, незвичний одяг. Цей тип також мало пов'язаний із рисами та властивостями особистості, а більше із зовнішнім виглядом людини або з її речовою оснащеністю. Звичайно, одяг або речі людини також не випадково належать їй, але є обставини, що не дають людині самій вибирати речі та одяг для себе. Наприклад, діти з незаможних родин можуть одягати немодні речі не за власним бажанням, і у школі вони можуть стигматизуватися;

– За критерієм масштабу: серед близьких, у колективі, в очах вуличної спільноти тощо;

– За критерієм походження: через невідповідність норм, що поділяються певною спільнотою, нормам людини, що штучно стигматизується як несхожа на інших; через конфлікт рольових очікувань із прийняттям людиною рольової поведінки (людина може не погоджуватися з тими ролями, що нав'язуються їй, що й може слугувати джерелом стигматизації цієї людини); через морально-психологічні підстави (наприклад, через кохання між людьми, що різко відрізняються за статусом, через що любов між ними, зазвичай, вважається неможливою); через незвичну релігійність, прихильність до релігії, що не характерна для певного регіону («Вуду» в Україні); через незвичну для спільноти ідентичність.

– За суб'єктом несхожості на інших: індивідуальна, колективна, соціальна;

– Можлива конкретна несхожість на інших або уявна, абстрактна несхожість на інших у концептуальному плані;

– За формою прояву: діяльнісна, пасивна;

– За емоційними реакціями: а) гостре переживання і б) емоційно холодне, раціональне розуміння згубних причин несхожості на інших;

– Очікувана або неочікувана несхожість на інших: за власною ініціативою та усвідомлена або вимушена, випадкова;

– Позитивна або негативна за оцінками, наслідками, сприйняттям.

Несхожий на інших може усвідомлювати або не усвідомлювати наслідки своєї незвичайної поведінки, маніфестування своєї незвичайної ідентичності, що залежить від адекватності людини, від мотиву її протиставлення спільноті та її епатування. Для дітей часто це вимушена ситуація, оскільки вони залежать від батьків, дорослих. Наприклад, вимога батьків демонструвати свою релігійність у шкільному колективі. Можливі ситуації навмисного епатування оточення через свої філософські, естетичні, світоглядні позиції, як, наприклад, епатував публіку В. Маяковський своєю червоною кофтиною.

Несхожість на інших за своїм характером відносна, тобто те, що незвичне в одних обставинах, може бути звичним в інших ситуаціях. Несхожість на інших може бути суб'єктивною оцінкою того, що є незвичним, дивним у певному соціумі. На відміну від девіації, несхожість на інших може бути детермінована й позитивними рисами людини, наприклад, творчим нонконформізмом особи. Має значення точка відліку «нормальності», прийняття людини за свою у групі. Якщо позитивна з позиції соціуму людина, що має похвальні для «великої» групи риси, сприймається несхожою на інших у межах малої групи, окремої спільноти, то про таке співтовариство можна говорити, що воно хибне, спотворене. У межах спотвореної спільноти позитивна особистість є несхожою на інших для цієї спільноти, але не є несхожою на інших для соціуму. Така форма відносної несхожості на інших може мати ситуативний прояв, тобто спотвореною група може бути не загалом, а в деяких ситуаціях.

Таким спотвореним співтовариством може бути дитячий колектив. Найбільш поширеною причиною штучної стигматизації учня як несхожого на інших можуть слугувати його відмінні успіхи в навчанні. Старанні учні, які роблять усі уроки, отримують відмінні оцінки, в очах спільноти однокласників можуть сприйматися як несхожі на інших. Їх стигматизують, дразнять, дають їм образливі прізвиська, наприклад, поширеним є клеймо «ботанік». Спотворені спільноти зводять у ранг несхожих на інших дітей із рисами, що відрізняють їх від більшості. Це можуть бути діти з фізичними вадами (інваліди), бідні, слабкі, такі, що відрізняються за етнічними чи культурними ознаками, належать до субкультурних спільнот (наприклад, дівчинка «емо» в серіалі «Школа»). Але це не означає, що дитячий колектив цілком спотворений, він є таким у певних ситуаціях.

Несхожість на інших із погляду звичайного соціального оточення є ірраціональною. Ірраціональним також є мотив бути несхожою в людини, яка не повною мірою відповідає звичним уявленням пересічних громадян. Раціональність тут визначається як така, що зіставляється із соціально прийнятими розумінням змісту мети та цінностей. За предметом несхожість на інших розрізняється за сферами життєдіяльності людини, наприклад: школа, соціальний стан, естетичні смаки, одяг, шлюб, захоплення і т. ін. Більшість людей вважають, що бомжі та інші подібні маргінали, мають спосіб життя, який слід засуджувати.

Можна окремо розрізнити види несхожості на інших за метою та цінностями, як це робив Р. Мертон щодо аномії. У людини можуть бути незвичні, маргінальні цінності, що спонукають її до маргінальної дії. До такої ж маргінальної дії

можуть спонукати людину маргінальні цілі. Якщо йти за М. Вебером, можна виділити ціннісно орієнтовану та цілеорієнтовану несхожість на інших. Прикладом ціннісно орієнтованої несхожості на інших може бути сумлінне виконання домашніх завдань у школі, намагання добре вчитися, бо навчання сприймається як справжня цінність. Прикладом цілеорієнтованої несхожості на інших може слугувати прагнення людини позбутися благ цивілізації та перейти на простий спосіб життя без використання електрики, машин, загалом техніки. Такі дії ставлять за мету спрощення. Для звичайних людей така дія сприймається як ірраціональна, а особи, що прагнуть цього, маргіналізуються. Ми навмисно наведемо приклади позитивної несхожості на інших, щоб підкреслити відносний, суб'єктивний характер несхожості на інших.

Проявом несхожості на інших є резидентальні відмінності, тобто відмінності за часом перебування в певній місцевості або в конкретній групі, спільноті [3]. Зазвичай найбільший престиж має той, хто проживає в цій місцевості дуже давно, а новоприбулі стигматизуються до своєї повної адаптації. Резидентальні дискримінації поширені в різних ситуаціях суспільного життя. Так, відмінності між «новачками» й «старожилами» у класі середньої школи – це первинні резидентальні відмінності, які долаються після набуття новачками специфічних соціальних навичок у процесі соціалізації. Поки діє резидентальний чинник, новачки зазнають стигматизації.

Для мігрантів є також небезпека зазнати моральної чи ціннісної стигматизації через несхожість на інших. Особливо великий ризик моральної стигматизації у вихідців з іншого соціокультурного середовища, наприклад сільських жителів у місті. Ворожнеча до маргіналів може проявлятися в соціалізованих людей у вигляді демонстративної байдужості, що межує з бездушністю, а у несоціалізованих – у вигляді прямого насильства, знущання над маргіналами (дуже поширене насильство підлітків над бомжами й жебраками). Моральний аспект стигматизації є одним із наслідків соціальної ексклюзії несхожих на інших. «Виключення» з товариства певних осіб веде до зневажливого ставлення до них. Вони ніби втрачають право на рівноправні стосунки з іншими лю-

дьми, а значить і право на дотримання моральних зобов'язань щодо них.

В Україні крайові ефекти притаманні біетнорам (термін В. Хмелько). Це особи, які мають батьків різної національності. Найбільш поширеним різновидом біетнорів в Україні є діти, один із батьків яких (мати чи батько) українець, а інший росіянин. Поєднання українських і російських джерел суспільної свідомості є проявом комбінованості суспільства. Змішані етнічні джерела походження породжують парадокси національної ідентифікації, наприклад, російськомовний український націоналізм або випадки, коли діти одних батьків ідентифікують себе етнічно один українцем, а інший – росіянином. За даними В. Хмелько [6], етнічна структура дорослого населення України в 2003 р. була такою: 62,9% – українці, 22,5% – українсько-російські біетнори, 10,0% – росіяни, 4,6% – інші. Дві третини біетнорів визначили себе українцями, одна третина – росіянами. Конфігурація розходжень ускладнюється тим, що частина дітей із національно гетерогенних родин називають себе росіянами, а частина – українцями. Етнічна маргінальність біетнорів детермінує поведінку та ідентичність, що певним чином несхожа на соціум, що є домінуючим.

Несхожість на інших є функцією соціальної взаємодії, вона не є абсолютною даністю, а виникає на тлі певних соціальних взаємовідносин та залежить від них. Ця залежність може бути непрямою, через предметну, речову даність чи діяльнісну опосередкованість, що пов'язує діяльність людини з успіхом, безпекою, життєздатністю іншої людини. Несхожість на інших виникає тоді, коли дії людини зіставляються, порівнюються з соціальними взірцями та діями інших людей. Несхожість на інших певним чином зумовлює соціальні дії і в цьому сенсі є чинником, що впливає на характер взаємодії у соціумі. Людиномірність взаємодій зумовлює толерантне ставлення до несхожих на інших людей, якщо ця несхожість не має девіантного походження. У нетолерантній спільноті несхожість зумовлює стигматизацію, ексклюзію, відчуження. Новий гуманізм людиномірності передбачає повагу, терпимість до людини або групи, що проявляє недевіантну несхожість на інших.

Список використаних джерел

1. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность / П. Абрахамсон // Общественные науки и современность. — 2001. — № 2. — С. 158—166.
2. Ануфрієва Р. А. Маргінальна особистість: проблеми соціокультурного відчуження / Р. А. Ануфрієва // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології : зб. наук. праць. — Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. — 255 с.

References

1. Abrakhamson, P. (2001). *Social exclusion and poverty*. Social sciences and modernity, 2, 158–166. [in Russian]
2. Anufrieva, R. A. (2001). *Marginal personality: problems of socio-cultural subtraction*. Sociology of the city: scientific problems and social technologies: selection of scientific works. Dnepropetrovsk : DNU. [in Ukrainian]

3. Вахштайн В. С. Резидентность как фактор социальной стратификации [Электронный ресурс] / В. С. Вахштайн // Экономическая социология : электронный журнал. — Том 4. — № 3. — Май 2003. — Режим доступа : <http://ecsoc.hse.ru/issues/2003-4-3/index.html> (03.03.2013).
4. Дікова-Фаворська О. М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології : монографія / О. М. Дікова-Фаворська. — Житомир : Полісся, 2009. — 488 с.
5. Феномен маргинальности в современном украинском обществе / А. В. Коробчанський, А. П. Лантух, С. В. Витришак, Ю. Ю. Бродецкая. — Луганск : ЛугГМУ, 2008. — 312 с.
6. Хмелько В. Є. Лінгвоетнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності [Електронний ресурс] / В. Є. Хмелько // Наукові записки НаУКМА. — 2004. — Том 32 : Соціологічні науки. — С. 3—15. — Режим доступа : http://www.ukma.kiev.ua/ua/nauka/pratsi_vidan/nz/index.php?option=com_content&task=view&id=107&Itemid=47 (03.03.2013).
7. Шульга Н. А. Великое переселение : репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Шульга Н. А. — К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. — 700 с.
8. Park R. E. Human Migration and the Marginal Man / R. E. Park // The Classic Essays on the Culture of Cities, ed. by Richard Sennett. — New York : Appleton-Century-Crofts, 1969. — P. 131—142.
3. Vakhstein, V. S. (2003). *Residency as a factor of social stratification*. Economic sociology : electronic journal, 3. Retrieved from : <http://ecsoc.hse.ru/issues/2003-4-3/index.html>. [in Russian]
4. Dikova-Favors'ka, O. M. (2009). *Specific groups of people with disabilities in the focus of sociology*. Zhytomyr : Polissya. [in Ukrainian]
5. Korobchans'kyi, A. V. and Lantukh, A. P. and Vytrishak, S. V. and Brodetskaya, Y. Y. (2008). *Phenomenon of marginality in modern Ukrainian society*. Lugansk : LugGMU. [in Russian]
6. Khmel'ko, V. Y. (2004). *Linguoethnic structure of Ukraine : regional peculiarities and tendencies of changes during the years of independence*. Scientific proceedings of NaUKMA. 32, 3—15. Retrieved from : http://www.ukma.kiev.ua/ua/nauka/pratsi_vidan/nz/index.php?option=com_content&task=view&id=107&Itemid=47. [in Ukrainian]
7. Shul'ga, N. A. (2002). *Great migration : repatriates, fugitives, migrant workers*. Kiev : Institute of sociology NAS Ukraine. [in Russian]
8. Park, R. E. (1969). *Human Migration and the Marginal Man*. The Classic Essays on the Culture of Cities. (Richard Sennett, Ed.). New York : Appleton-Century-Crofts, 131—142.

Відомості про автора:**Катаєв Станіслав Львович**

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька
обл., 72312, Україна.
doi:10.7905/vers.v1i1.652

Надійшла до редакції: 21.03.2013 р.

Прийнята до друку: 04.04.2013 р.